

11. Лигачева Н. Барбосизация всей страны [Электронный ресурс] / Наталья Лигачева // Телекритика. — 2008. — 04 авг. — Режим доступа: <http://www.telekritika.ua/nl/200-08-04/39830>. — Загл. с экрана.
  12. Маклюэн М. Понимание Медиа : Understanding Media / Маршалл Маклюэн. — М. : Гипербория, 2007. — 464 с.
  13. Михайлов С. А. Журналистика Соединенных Штатов Америки. — СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2004. — 448 с. — (Серия «Библиотека профессионального журналиста»).
  14. Тоффлер Э. Шок будущего / Элвин Тоффлер. — М. : АСТ, 2008. — 560 с.
  15. Хейзинга Й. Homo Ludens. Человек играющий : статьи по истории культуры / Йохан Хейзинга ; пер. Д. Сильвестрова. — М. : Айрис-Пресс, 2003. — 496 с. — (Серия «Библиотека истории и культуры»).
- Надійшла до редколегії 13.01.2011 р.*

УДК [378:02]:[008:38]

І. П. КОВАЛЕНКО

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналізується феномен правової культури як об'єкт міждисциплінарних досліджень, розкриваються аспекти його вивчення в межах різних наукових дисциплін.

Ключові слова: *правова культура, об'єкт наукового дослідження, міждисциплінарні дослідження.*

Анализируется феномен правовой культуры как объект междисциплинарных исследований, раскрываются аспекты его изучения в рамках различных научных дисциплин.

Ключевые слова: *правовая культура, объект научного исследования, междисциплинарные исследования.*

In this article are analyzed the fenomen of legal culture as a subject of crossdisplining research, the exposed the aspects its research in the framework of different scientific disciplines.

Key words: *legal culture, subject of scientific research, crossdisplining research.*

Виховання правової культури є найважливішою складовою процесу формування громадянського суспільства та розбудови правової держави. Підвищення рівня правової культури та правосвідомості людини і громадянина, формування поваги до закону піднесено нині в Україні до рівня основних напрямів державної політики [6]. Проте єдиного розуміння сутності політичної культури в науці ще не існує. Так, С. Комаров зазначив, що в науковій літературі налічується понад 250 визначень правової культури [8, с. 241]. Д. Бойко наголошує на «невизначеності категорії «правова культура», недостатній розробленості цього поняття

в літературі» [1, с. 16]. Відсутність єдиного розуміння сутності правової культури зумовлює головним чином те, що цей соціальний феномен постає як простір дослідження багатьох наукових дисциплін та субдисциплін. **Мета** статті — розкрити аспекти дослідження феномену правової культури різними науковими дисциплінами.

У вітчизняному суспільствознавстві правову культуру почали досліджувати в межах юридичної науки, якій притаманний інституційно-правовий підхід до розкриття сутності цього феномену. У його межах увага акцентується на правничих інституціях, правових концепціях, правових нормах. При цьому поняття «правова культура» та «юридична культура» часто ототожнюються [9, с. 137]. Так, О. Скакун, розкриваючи структуру правової культури суспільства, вирізняє чотири її складові: 1) правосвідомість; 2) правова поведінка та правова активність громадян; 3) юридична діяльність (юридична практика), до якої належать а) правотворча діяльність та стан законодавства; б) судова, правоохоронна та інша правозастосовна діяльність; 4) стан законності і порядку [18, с. 743-745]. Дві з них характеризують правову культуру з точки зору функціонування юридичних інституцій. С. Максимов вважає, що правову культуру можна розглядати як певну смислову єдність, яка складається з правових концепцій, джерел права, правової методології і правової аргументації, легітимації права [10, с. 11]. А. Олійник розуміє під правовою культурою «глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності» [15, с. 121]. Характеризуючи розробку проблеми правової культури в юридичній науці, О. Дьоміна пише: «... у вітчизняному правознавстві хоча й актуалізувався процес дослідження проблем правової культури, але при цьому останні роботи мають вузько-прикладний характер, пов'язаний в основному з професійними аспектами самої правової категорії» [5, с. 74].

У філософії поняття правової культури розкривається через осмислення взаємозв'язку людини і права. Філософські інтерпретації правової культури детермінуються світоглядною позицією науковців, їх належністю до того чи іншого філософського напрямку. В радянські часи визначення цього поняття було зумовлене марксистським ученням про суспільно-економічні формації. Як відомо, за Марксом держава і право існували тільки в антагоністичних суспільствах та на першій стадії комуністичної формації, яка дістала назву соціалізм. З урахуванням цього, В. Д. Шишкін наголошував: «Правова культура є складовою загальної культури суспільства, що притаманна суспільству, особистості на певному етапі розвитку. ... правова культура соціалізму ... являє собою комплекс цінностей, іманентних першій фазі комуністичної суспільно-економічної формації» [23, с. 122-124]. Сучасна філософська концепція правової культури, підґрунтям якої є ідеї лібералізму, виходить з того,

що людина вільна від природи і діє за власним розсудом (ідея свободи волі). Але для встановлення раціонального порядку в суспільстві індивідуальна свобода потребує певного обмеження. Обмеження відбувається внаслідок створення держави та права (вчення про суспільний договір). Призначення права — створити в суспільстві гармонію, духовний баланс і рівновагу. З позиції сучасної філософії інтерпретує поняття правової культури С. Сливка: «Правова культура — це ступінь духовно-філософського осмислення духу природного і змісту позитивного права, коеволюція всіх його джерел у співвідношенні частини й цілого, раціональної власної професійної діяльності та уміле утримання (регулювання) фахової гармонії у правовому полі» [19, с. 184].

Найхарактернішою особливістю філософського сприйняття феномену правової культури є аксіологічний підхід, відповідно до якого підґрунтям правової культури є певні суспільні цінності. На думку Г. Клімова, правова культура — це сукупність цінностей права, створених людьми протягом розвитку суспільства [7, с. 50]. Аксіологічний підхід через філософію права суттєво вплинув на позицію представників юридичної науки, в якій посилюється тенденція «оцінки чинної правової системи з аксіологічних позицій» [14, с. 4]. Про те, що правова культура охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку, наголошує Ю. Шемшученко [25, с. 37]. А. Скуратівський визначає правову культуру як систему духовно-правових цінностей [17, с. 6]. В. Головченко трактує правову культуру як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, які відображають, закріплюють та реалізують головні правові цінності [4, с. 123].

У межах аксіологічного підходу дискутуються питання про те, чи всі суб'єкти правовідносин є носіями правової культури. Існують два основні підходи. Сутність першого полягає в тому, що носіями правової культури визнаються лише ті індивіди, свідомість яких ґрунтується на розумінні необхідності дотримання правових норм, що, у свою чергу, зумовлює їх правомірну поведінку. Тобто в цьому контексті основним показником наявності правової культури в індивідів є правомірна поведінка. С. Максимов звертає увагу на те, що сьогодні в науковій літературі й дискусіях використовується головним чином оціночне поняття правової культури, в межах якого вона розуміється «як певний якісний ступінь володіння правовими процесами, ступінь відповідності цим вищим еталонам» [10, с.11]. Ю. Тодика вважає, що правова культура містить лише те, що в правових явищах є прогресивним, соціально корисним, цінним [22, с. 25]. На думку М. Соколова, безпідставно вважати віднесення елементами правової культури протиправну поведінку (діяльність). Правова культура має місце тоді, коли відбувається систематичне відтворення єдності правових знань, переконань, цінностей

і практичної діяльності з їх реалізації в нормі поведінки, що стали загальним правилом. Саме тому відхилення в поведінці від вимог права не можна визнати змістом правової культури [20, с. 389].

Сутність другого підходу: носіями правової культури є всі індивіди, але її якість у різних індивідів є неоднаковою. Представники другого підходу трактують правову культуру з позиції рефлексії відповідності свідомості та поведінки людини нормам права. Оскільки свідомість та поведінка всіх людей завжди має свої стереотипи, які можуть аналізуватися з позиції права, то будь-яка людина має певний рівень правосвідомості, який може характеризуватися як високий або натомість як низький (термін «низька правова культура», наприклад використаний в нещодавно виданій монографії, підготовленій колективом учених Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України [14, с. 148]), та певний рівень відповідності своєї поведінки чинним нормам права, що може характеризуватися поняттям «правова поведінка». Отже, будь-яка людина є носієм певної правової культури, незалежно від того, в позитивному чи негативному сенсі застосовується це поняття. Так, Л. Спиридонов вважає, що «інституціоналізуються, відповідно, і нормуються найрізноманітніші види людської діяльності, перетворюючись на частину культури незалежно від того, позитивну чи негативну роль вони відіграють у суспільстві» [21, с. 121].

Компромісну позицію з цього питання має О. Менюк, який розрізняє поняття «правосвідомість» та «правова культура» не тільки в змістовному, але й у ціннісному аспектах. Він вважає, що правосвідомість не завжди стабільна і містить як позитивні, так і негативні переконання, погляди, оціночні судження. Натомість правова культура — це лише позитивні соціальні цінності, зокрема погляди, мотиви, установки, переконання, які є основою правомірної поведінки [11, с. 6].

Оскільки іманентний компонент правової культури — правомірна поведінка членів суспільства, то проблема правової культури знайшла відбиття в психології, якій властивий біхевіористський підхід до визначення цього феномену. Його сутність полягає в акцентуванні уваги на тому, що правова культура в реальному житті виявляється через правомірну поведінку індивідів, яка характеризує їх правову свідомість. Причому якщо в юристів правова культура та правова свідомість трактуються як відносно самостійні явища, то в психології правова свідомість інтерпретується як один із структурних елементів правової культури, який разом з правовою поведінкою утворює цей феномен. Відомий спеціаліст з юридичної психології А. Ратінов під правовою культурою розуміє історично складену систему матеріальних та ідеальних явищ у сфері дії права та її відображення у свідомості й поведінці людей [16]. І. Вільчинська вважає, що правову культуру характеризує не тільки

засвоєння правових цінностей, але й їх реалізація в практичній поведінці [2, с. 151].

Близьке до психології діяльнісне розуміння правової культури панує в педагогічній науці. М. Подберезський у своїй кандидатській дисертації визначає правову культуру як відносно усталене структуроване поєднання розумово-вольових і морально-психологічних інтегрованих між собою складових, які, взаємодіючи, виявляються у світоглядно-освітній, професійній діяльності та приватному житті [12, с. 12]. Подібне трактування міститься і в кандидатській дисертації В. Щербаня: «Правова культура — відносно стійке поєднання розумово-вольових і морально-психологічних інтегрованих компонентів, які гармонічно взаємодіють і виявляються у світоглядній професійній діяльності та в особистому житті людини» [24, с. 13]. Проте в педагогіці, яка зосереджується на проблемах виховання особистості (зокрема й її правової культури), більше акцентується увага на ціннісних аспектах цього поняття, ніж у психології. Так, В. Владимирова вважає: правова культура — це складне інтегроване і динамічне утворення, що кваліфікується як система правових цінностей на відповідному рівні розвитку суспільства, які в правовій формі відображають стан свободи особистості та інші соціальні цінності» [3, с. 7].

Нині все більшого поширення набуває комунікаційний підхід до розуміння сутності правової культури. Поширення цього підходу до осмислення сутності феномену правової культури пов'язане з розвитком інформатики та інституціоналізацією нової наукової галузі «соціальні комунікації». Відповідно до комунікаційного підходу, правова культура трактується як специфічний засіб спілкування в правовому полі суспільного життя. А. В. Поляков визначає правову культуру як сукупність текстів, що відбивають правову реальність, а також діяльність по їх створенню, зберіганню та трансляції [13].

Таким чином, правова культура — доволі складний суспільний феномен, що утворився на ґрунті синтезу права та культури. Цей феномен досліджують багато наук, кожній з яких притаманний свій специфічний підхід до його осмислення. Специфіка підходу кожної з наукових дисциплін зумовлена особливостями її методологічної бази та методологічним інструментарієм, який вона використовує для наукового пізнання. Хоча різні галузі науки, трактуючи сутність правової культури, й вирізняють певні спільні ознаки, проте цілісної концепції правової культури поки не вироблено [7, с. 48]. Тому варто погодитися з думкою О. Дьоміної про те, що в дослідженні правової культури необхідний «комплексний підхід», який ґрунтувався б на спільній науковій творчості правознавців, філософів, соціологів та представників інших наук [5, с. 74]. Перспектива подальших досліджень полягає

в розробці методології комплексного підходу до осмислення сутності правової культури.

Список літератури

1. Бойко Д. М. Категорія «правова культура» у філософії, психології та культурології / Д. М. Бойко // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Малишенка. — К., 2003. — Т.5, ч. 2, 3. — 355 с.
2. Вільчинська І. Ю. Деякі аспекти формування політико-правової культури у світлі державотворчих процесів в Україні / І. Ю. Вільчинська // Вісник ДАККіМ: науковий журнал. — 2006. — №4. — К. : Міленіум, 2006. — С. 151-155.
3. Владимірова В. І. Педагогічні проблеми формування правової культури вчителя й історії вищої педагогічної школи України (1917-2002 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / В. І. Владимірова; Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ, 2003. — 21 с.
4. Головченко В. Особливості формування правової культури молоді / В. Головченко // Право України. — 2004. — №10. — С. 120-123.
5. Дьоміна О. С. Деякі методологічні питання формування національної правової культури та її функціональна роль у розвитку української державності / О. С. Дьоміна // Часопис Київського ун-ту права. — 2005. — №4. — С. 74-77.
6. Засади державної політики України в галузі прав людини, затверджені Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Клімова Г. П. Поняття і структура правової культури / Г. П. Клімова // Економічне, політико-правове і духовне життя в Україні та розвиток особистості : матеріали наук. конф. за підсумками виконання комплексної «цільової» програми (м. Харків, 12-13 квітня 2001 р.). — Х. : Нац. юрид. академія України, 2003. — С. 48-50.
8. Комаров С. А. Общая теория государства и права : курс лекций / С. А. Комаров. — М., 1996. — 314 с.
9. Лукашева Е. А. Правосознание, правовое воспитание и правовая культура / Е. А. Лукашева // Советское государство и право. — 1976. — № 1. — С. 129-137.
10. Максимов С. І. Українська правова культура: ціннісний вимір / С. І. Максимов // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук. конф.; м. Харків, 12 жовтня 2007 р. / Редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. — Х. : Право, 2007. — С. 11-13.
11. Менюк О. А. Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. А. Менюк, Нац. академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2003. — 16 с.
12. Подберезський М. К. Формування правової культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук / М. К. Подберезський; Академія пед. наук України. Ін-тут педагогіки і психології проф. освіти. — К., 1997. — 37 с.

13. Поляков А. В. Общая теория права. Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода / А. В. Поляков. — СПб., 2004. — 115 с.
14. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: моногр. / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. — Х. : Право, 2007. — 248 с.
15. Правознавство: підручник / за ред. В. В. Копейчикова. — 7-е вид., стер. — К. : Хрінком Інтер, 2002. — 736 с.
16. Ратинов А. Р. Правовая культура и поведение / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова // Юридическая психология. — СПб., 2001. — С. 45-65.
17. Скуратівський А. В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Скуратівський; Нац. академія внутрішніх справ України. — К., 2004. — 16 с.
18. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Эспада, 2005. — 840 с.
19. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник / С. С. Сливка. — К. : Атіка, 2001. — 304 с.
20. Соколов Н. Я. О понятии правовой культуры / Н. Я. Соколов // Lex Russica. — 2004. — №2. — С. 383-389.
21. Спиридонов Л.И. Теория государства и права / Л. Т. Спиридонов. М. : 1996. — 301 с.
22. Тодыка Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры: монография / Ю. Н. Тодыка. — Х. : Райдер, 2001. — 160 с.
23. Шишкин В. Д. Правовая культура в условиях социализма / В. Д. Шишкин // Советское государство и право. — 1980. — № 6. — С. 122-128.
24. Щербань М. П. Формування правової культури студентів вищих аграрних закладів I-II рівнів акредитації : автореф. дис. ... канд. пед. наук / М. П. Щербань; Інститут вищої освіти Академії пед. наук України. — К., 2005. — 20 с.
25. Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К., 2003. — Т. 6.

Надійшла до редакції 15.02.2011